

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 5–12

doi 10.15421/26190101

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 378.4 (477.63) ДНУ (092) «1965/1994»: 930.2

Метр української медієвістики (з ювілейних спогадів про професора М. П. Ковальського)

В. В. Іваненко

Доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-4731-6702

Researcher ID: Q-6210-2017

ivanenko_dnu@i.ua

*Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро,
Україна, 49010*

Анотація. На основі власних спогадів та спостережень висвітлено окремі фрагменти життєвої і творчої біографії відомого українського історика, заслуженого діяча науки і техніки України, професора М. П. Ковальського за часів його трудової діяльності в Дніпропетровському класичному університеті (1963–1994). Показано внесок вченого у розвиток вітчизняної історіографії та джерелознавства.

Ключові слова: Дніпропетровський університет; українське середньовіччя; вчений; історик; патріот; джерелознавство; історіографія.

Надійшла до редколегії 12.05.2019

Прорецензована 15.06.2019

Рекомендована до друку 29.07.2019

УДК 378.4 (477.63) ДНУ (092) «1965/1994»: 930.2

Мѣтр украинской медиевистики (из юбилейных воспоминаний о профессоре Н. П. Ковальском)

В. В. Иваненко

Доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000-0002-4731-6702

Researcher ID: Q-6210-2017

ivanenko_dnu@i.ua

*Днипровский национальный университет имени
Олеся Гончара,
проспект Гагарина, 72, г. Днепро,
Украина, 49010*

Аннотация. На основе личных воспоминаний и наблюдений освещены отдельные фрагменты жизненной и творческой биографии известного украинского историка, заслуженного деятеля науки и техники Украины, профессора Н. П. Ковальского в период его трудовой деятельности в Днепропетровском классическом университете (1963–1994), показан вклад ученого в развитие отечественной историографии и источниковедения.

Ключевые слова: Днепропетровский университет; украинское средневековье; ученый; историк; патриот; источниковедение; историография.

Поступила в редколлегию 12.05.2019

Прорецензирована 15.06.2019

Рекомендована в печать 29.07.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 5–12

doi 10.15421/26190101

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508.843.K

Master of Ukrainian Medieval Studies (Memoirs on the Anniversary of Professor M. P. Kovalskyi)

V. V. Ivanenko

D. Sc. in History, Professor

ORCID: 0000-0002-4731-6702

Researcher ID: Q-6210-2017

ivanenko_dnu@i.ua

*Oles Honchar Dnipro National University,
 72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. On the basis of personal memoirs and observations the research dwells on some fragments of the life and creative biography of a well-known Ukrainian historian, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor M. P. Kovalskyi during his work at the Dnipropetrovsk Classical University (1963–1994). It has been emphasized that it was during this period of time that M. P. Kovalskyi formed as a scientist and prominently revealed himself as one of the greatest researchers of the Ukrainian Middle Ages, especially the national source

studies of historical heritage of the 16th and the first half of the 17th centuries. His scientific works as well as his contribution to the development of historical science is well-known and appreciated not only in Ukraine, but also in the European historical and professional spheres. The powerful school of source studies created by the scientists along with other world-famous scientific centers of our higher educational establishment over different generations, has remained in the historical memory of the university community as a symbol and inspirational example of true asceticism in science. The most essential imperatives of professional and life credo of M. P. Kovalskyi were a high general and academic culture, an amazing hard work, purposefulness, perseverance, intelligence, erudition, sociability, active citizenship, patriotism, honesty, modesty, decency, all of which made him a popular acknowledged scientist and authoritative scholar, a teacher, and an extraordinary, outstanding person.

Keywords: Dnipropetrovsk University; Ukrainian Middle Ages; Scientist; Historian; Patriot; Source study; Historiography.

Received 16.05.2019

Reviewed 12.06.2019

Accepted 29.07.2019

Постановка проблеми. У літописі більш ніж столітнього сходження нашого класичного університету від своїх витоків у буремні роки Української революції до вершин сучасного загальнодержавного та міжнародного визнання вагому просвітницько-наукову місію разом з іншими представниками гуманітарного «цеху» завжди виконували й історики. На їхню долю припало чимало непростих випробувань, особливо за радянських часів. Багатьом з них доводилося вибудовувати траєкторії професійного життя чи, точніше, виживання в умовах політико-ідеологічного диктату правлячої компартії, так чи інакше корегуючи власні дослідницькі практики в дусі тогочасної офіційної історіографії. Адже історичну науку представники влади розглядали як потужний інструмент реалізації державної політики, а її носії – чи не найціннішими «бійцями ідеологічного фронту». Звідси, гадаю, й ритуальні (подеколи рясні) цитування класиків, генсеків та відповідних партійних документів, чого, чесно кажучи, не вдалося повною мірою уникнути, мабуть, кожному з нас, істориків, бодай в окремих фрагментах своїх історіописань. І я не виняток.

Зазвичай особливе занепокоєння у можливо-владців викликали суто українські сюжети минулого, скажімо, княжа доба, початки державотворення в Русі, формування української спільноти, нації, феномен запорозького козацтва тощо. Тих же, хто опікувався такими темами, тим більше переходив дозволені «межі», звинувачували в «архаїзмі», «націоналізмі», «класовому збоченні», утискували, піддавали публічному осуду, обмежували у сфері професійної діяльності, табували їхні творчі доробки, а то і влаштовували політично вмотивовані переслідування кримінального характеру. Відтак поглиблене вивчення специфічних (національних) аспектів вітчизняної історії, зокрема в галузі середньовіччя, вимагало від науковців-ентузіастів не лише філігранно виважених, точних фахових оцінок тих чи тих історичних подій, фактів, явищ, постатей, а й неабиякої громадянської сміливості та мужності.

До когорти найбільших дослідників-медієвістів можна по праву віднести неперевершеного знавця джерелознавчої спадщини України XVI – першої половини XVII ст., доктора історичних наук, професора Миколу Павловича Ковальського, чий трудовий шлях упродовж більш ніж трьох десятиліть (1963–1994) пов'язаний з Дніпропетровським державним (нині Дніпровським національним) університетом, де він обіймав і науково-педагогічні посади (доцента, професора), і керівні, адміністративні (декана Криворізького загальнонаукового факультету ДДУ, декана історико-філологічного і заочного факультетів, завідувача кафедри історіографії та джерелознав-

ства) (Захарчин, В. В., 2013, с. 529; Поляков, М. В., гол. ред., 2018, с. 148–149).

У цей період мені пощастило не лише познайомитись (ще в студентські роки), а й тривалий час пліч-о-пліч працювати з ним на історичному факультеті, майже щодня спілкуючись у ході вирішення різноманітних виробничих чи громадських справ. Своїми враженнями та емоціями від таких зустрічей, від безпосереднього спілкування й співпраці з маститим ученим – патріотом, талановитим педагогом-наставником молоді генерации професійних українських істориків і просто прекрасною, ерудованою, комунікабельною людиною, чий яскравий образ назавжди закарбувався в моїй пам'яті, й хотілося б поділитися в цій статті.

Метою статті є висвітлення на основі власних спогадів та спостережень окремих фрагментів дніпропетровського періоду життєдіяльності М. П. Ковальського як ученого, педагога, громадянина, людини.

Виклад основного матеріалу. Пригадуються передусім студентські роки, плеяда висококласних викладачів, здебільшого молодих, енергійних майстрів своєї справи, які навстіж відчинили для нас «вікно в історію», допомогли зануритись у найпотаємніші криївки минулого й осягнути в багатобарвній динаміці його глибинні пласти, закономірності, тенденції, особливості, колізії, міфи, легенди – тобто все те, за що ми любимо історію. Маю на увазі щонайперше професорів Д. П. Пойду, Ф. С. Павлова, В. Я. Борщевського, доцентів І. Ф. Ковальову, Ф. Р. Гольденберг, З. П. Куніну, В. А. Новадрана, В. І. Михайлову, М. Ф. Карпенка, Д. С. Шелеста, О. Ф. Батаріну, Л. О. Бардагову та ін. Всі вони прекрасно знали історію, досконало володіли наявними на той час методиками їх викладання, в тому числі принципу міждисциплінарного дискурсу, взагалі були блискучими лекторами ораторського типу, здатними «влюбити» будь-кого в свій предмет.

До цієї ж когорти належав і Микола Павлович Ковальський, який запам'ятався своїм «фірмовим» курсом джерелознавства історії СРСР у 1969–1970 навчальному році, який ми слухали на четвертому курсі. Й хоча ця дисципліна формально належала до розряду теоретичних, а отже, була й складнішою за процедурою освоєння та дещо «сухою» за емоційним сприйняттям, тим не менш 40-річному педагогу вдалося так вибудувати свій курс, щоб забезпечити оптимальне співвідношення лекцій і семінарських занять, наситити їх свіжою, цікавою, зазвичай максимально персоналізованою інформацією як з актуальних теоретичних питань джерелознавства, так і з досвіду функціонування відомих джерелознавчих наукових шкіл (московської, київської, львівської), їхніх засновників та носіїв.

Попри те, що за навчальною програмою вивчення цього предмету передбачалося на загальносоюзному тлі історії СРСР, Микола Павлович акцентував усе ж таки нашу увагу на ключових аспектах джерелознавчого осмислення української історії, особливо доби так званого зрілого чи пізнього середньовіччя. Схоже, в ході дидактичних студій та дискусій він виношував і обкатував свої наукові ідеї, концепції та проекти, узагальнені пізніше (1977–1984) в серії його навчальних посібників з джерелознавства історії України XVI – першої половини XVII ст. (Ковальський, Н. П., 1977; Ковальський, Н. П., 1978a; Ковальський, Н. П., 1978b; Ковальський, Н. П., 1979; Ковальський, Н. П., 1982; Ковальський, Н. П. и Мыцык, Ю. А., 1984).

Судячи з усього, матеріали виданих посібників, незважаючи на такий жанр, виявились настільки науково переконливими й затребуваними, що за рекомендаціями провідних вітчизняних істориків тієї пори були невдовзі покладені в основу його докторської дисертації *«Источники по истории Украины XVI – первой половины XVII вв.»*, успішно захищеної 1984 р. у спеціалізованій вченій раді Московського університету ім. М. В. Ломоносова. Ця подія промовисто засвідчила, що в українському історико-культурному просторі сформувався і вагомо заявив про себе солідний учений-джерелознавець, ім'я якого вже тоді було добре знане в Україні, Росії, Литві, Польщі. Доречно сказати, що цьому сприяло кілька його наукових стажувань, зокрема, в Московському і Ягеллонському (м. Краків, ПНР) університетах, під час яких йому вдалося не лише налагодити плідні ділові контакти з провідними ученими-істориками, а й, що не менш важливо, суттєво поповнити свій дослідницький «багаж» значними колекціями нових маловідомих або взагалі незнаних в українській історичній літературі архівних та інших джерел (Архів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, арк. 119, 160–161).

Повертаючись до портрета М. П. Ковальського як викладача, хотів би виокремити бодай деякі його характерні риси, котрі, на мою думку, визначають найбільш сутнісні, базові імперативи науково-педагогічної майстерності історика. Насамперед приваблювали в ньому висока загальна і академічна культура, дивовижна працелюбність, цілеспрямованість, інтелігентність, ерудиція, комунікабельність, постійна обізнаність в новинках наукової, навчальної, художньої літератури, вміння полемізувати з опонентами й твердо, аргументовано відстоювати свою точку зору, а в разі поразки – визнавати протилежну. Тягнулися до нього в нашому середовищі й через суто людські якості, оскільки він умів уважно вислухати й головне – почути співрозмовника, підтримати

його, допомогти у певних професійних чи життєвих ситуаціях.

Вирізнявся Микола Павлович з-поміж інших викладачів і своїм неповторним дидактичним колоритом безпосередньо в ході занять, зокрема, емоційно-динамічною, навіть дещо поспішною манерою подачі навчального матеріалу, але неодмінно із дотриманням «залізної логіки» та аргументації авторських спостережень, аналітики, висновків. Причому здебільшого він читав лекцію не від кафедри, а у постійному русі, пересуваючись аудиторією, зі зміною темпу і тембру голосу, тобто з елементами своєрідної артистичності. Імпонували нам і такі органічні складники його педагогічного стилю, як скрупульозне знання першоджерел, історичної документалістики, архівної та історіографічної спадщини (особливо, звісно, в царині українського середньовіччя), досконале володіння методиками їх донесення до аудиторії, живий зв'язок з нею, вимогливе, але й доброзичливе, справедливе ставлення до студентів під час іспиту.

Не випадково у 1976 та 1979 рр. М. П. Ковальського двічі визнавали переможцем огляду-конкурсу педагогічної майстерності в університеті та Жовтневому районі, а його досвід узагальнювали й поширювали у формі плаката під назвою «Синтез наукової і педагогічної майстерності» (Архів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, арк. 108).

Впадала в око самотутня зовнішня харизма Миколи Павловича: загалом професорський дрес-код, але подеколи вельми барвисті краватки, що не дуже пасували до сорочки; такий собі надшвидкий стиль пересування вічно квапливого кудись професора, нерідко зі знаменитим «портфелем Ковальського» в руках, ущерть заповненим книгами чи журналами із власної бібліотеки (що налічувала кілька тисяч примірників) для студентів та аспірантів (*«Не шарь по полкам жадным взглядом, здесь книги не даются на дом»* – це не про Миколу Павловича); постійна, практично щоденна присутність молоді в його службовому кабінеті з метою обговорення якихось наукових чи освітніх питань і т. п.

Поважали вченого-історика й за чітку світоглядну та громадянську позицію. Висловлював він її відверто, був не показним, містифікованим, як на кожному кроці спостерігаємо сьогодні, а справжнім українським патріотом, для якого вищим мірилом професіоналізму завжди було чесне й самовіддане служіння справі, обраній професії, своєму народові, Батьківщині. Й це не просто слова, нехай і в дещо пафосному, ювілейному, звучанні, – це фахове й життєве кредо науковця-гуманітарія.

Ось лише один промовистий факт. У 1973 р. редколегія журналу «Комуніст України» запропонувала М. П. Ковальському внести суттєві

корективи у дусі тогочасних ідеологічних штампів і стереотипів у підготовлену ним спільно з професором Д. П. Пойдою об'єктивну наукову рецензію на монографію київського історика В. Г. Сарбея «В. І. Ленін і дожовтнева спадщина історіографії України» (К., 1972), в якій було віддане належне прогресивному у творчості М. І. Костомарова і М. П. Драгоманова. У відповідь він (як і його співавтор) рішуче відмовився від цієї вимоги. Рецензія за підписами цих авторів так і не з'явилася. Зрозуміло, що в тодішніх умовах такий крок міг обернутися серйозними наслідками і цілком конкретними «оргвисновками» для неслухняних порушників спокою в колах офіційної історіографії. Проте далеко не всі були такими. Один з київських докторів наук у тому ж республіканському партійному журналі (№ 1 за 1974 р.) опублікував за завданням редакції паплюжну й одіозну «рецензію», а фактично донос, під кричущою назвою «Неухильно керуватись ленінською методологією в історичному дослідженні», внаслідок чого присудження В. Г. Сарбею докторського ступеня було відтерміноване на багато років (Іваненко, В., 2003, с. 271-272).

І цей перелік компетентісних і суто людських особливостей одного з кумирів студентства 70-х – початку 90-х рр. ХХ ст. можна продовжувати, відкриваючи все нові й нові грані таланту історика – джерелознавця, просто високопорядної, чуйної людини. Ясно одне: всім нам, хто навчався чи працював у ті часи на історичному факультеті, просто пощастило опинитися в близькому середовищі таких неординарних особистостей, дихати разом з ними одним повітрям, опікуватися схожими турботами і проблемами, набиратися таким чином необхідного професійного й життєвого досвіду. Саме вони крок за кроком формували, «вигранювали» тодішні покоління університетських істориків до рівня потрібної фахової й, що не менш важливо, громадянської зрілості, спонукаючи їх до якнайшвидшої інтеграції в різні сфери суспільного буття. І не лише в освітню чи наукову, до чого, власне, цілеспрямовано й готувалися, бо наших випускників можна було зустріти всюди – в органах державної влади і місцевого самоврядування, в правоохоронному секторі й збройних силах, в бізнесі, культурі, журналістиці, сфері послуг тощо.

Мої особисті контакти з М. П. Ковальським помітно посилились після закінчення університету й аспірантури, коли розпочалася моя науково-освітня кар'єра на кафедрі історії СРСР та УРСР і де я долучився до тих дійсно грандіозних справ, якими жив колектив щойно відновленого як самостійного підрозділу історичного факультету (1971) й університету. Адже всім нам – від декана, знаного ученого-професора до молодого викладача чи аспіранта – кортіло якнайшвидше реалізувати свої амбітні наміри та плани, віднай-

ти власне «місце під сонцем», зробити якомога більше для *Alma mater*. То були насичені різними подіями роки, що стали багато в чому визначальними, доленосними з точки зору структурування й вироблення стратегії розвитку істфаку, пошуку ним своєї ніші й самоствердження у вітчизняному просторі вищої історичної освіти і науки.

В епіцентрі ж, у гушці цих процесів були наші факультетські авторитети в особі керівного ядра та найбільш «просунутих» науковців за сучасним сленгом. І серед них – Микола Павлович, який мав до того ж значний досвід адміністративної роботи, накопичений під час виконання деканських функцій спочатку в Криворізькому загальнонауковому факультеті ДДУ (1963–1965), а потім на історико-філологічному факультеті (1970–1971). Як і більшість з нас, тодішніх членів істфаківського співтовариства, він був членом компартії, причому, як мені здавалося, принаймні зовні, ідейно переконаним, з відповідною внутрішньою парадигмою світосприйняття. Був навіть членом Жовтневого РК КПУ (1970–1973) (Архів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, арк. 136). Тому майже ніхто не сумнівався, що саме він мав очолити відроджений історичний факультет. Важко сказати, чому в підсумку сталося не так, як думалося. Хоч можна припустити: при обговоренні кандидатури «керманича» нового «ідеологічного» підрозділу враховували, що рекомендований на цей пост доцент М. Ф. Карпенко прийшов до університету з партапарату, маючи досвід управлінської роботи на рівні такого політичного органу, як райком КПУ. І це, схоже, в тих умовах стало вирішальним чинником.

У цей непростий період становлення факультету відповідальну керівну посаду обійняв і М. П. Ковальський. Наприклад, після відрядження з університету на початку червня 1974 р. п'ятьох студентів «за анекдоти» міськом КПУ ухвалив рішення «про зміцнення керівництва історичного факультету», й Микола Павлович очолив його парторганізацію (до середини 1975 р.), доклавши своїх зусиль для усунення «серйозних недоліків» (в уяві міської партвлади) й виведення факультету з так званого «прориву», стабілізації ситуації та консолідації колективу. (До речі, вдруге така довіра йому була надана у «перебудовні» 1985–1987 рр.). Водночас відбулася й зміна декана. Пішов у відставку за власним бажанням доцент М. Ф. Карпенко. Його змінила доцент Р. С. Попова, яка теж не затрималася на цій посаді, невдовзі поступившись місцем професору А. М. Черненку (1977). З останнім з самого початку і майже до кінця 1983-го довелося попрацювати й мені як заступнику з навчальної роботи після того, як пройшов дворічну школу управлінського «гарту» на посаді секретаря партбюро факультету (слідом за М. П. Ковальським).

Зауважу принагідно, що в цей період не тільки завершується процес організаційного становлення історичного факультету в ДДУ, а й виразно простежується його стрімкий вихід на союзно-республіканську арену. Зусиллями наших провідних науковців (у тому числі Миколи Павловича) були встановлені тісні ділові й дружні стосунки з багатьма авторитетними академічними інститутами та університетами Радянського Союзу, НДР, Польщі, Болгарії та інших країн, за якими здійснювали спільні наукові проекти, регулярно проводили конференції, семінари, відбувався обмін досвідом, ученими, студентами, аспірантами, видавали монографії, збірники, підручники та ін. Зокрема, як із короткочасними візитами для участі в наукових форумах, засіданнях спеціалізованих вчених рад (їх у нас тоді було дві – з вітчизняної і всесвітньої історії на чолі з професором Д. П. Пойдою (заступник – М. П. Ковальський) та історії КПРС під головуванням професора А. М. Черненка), так і в рамках більш тривалого перебування на факультеті з метою читання спецкурсів, роботи у складі державних комісій на історичному факультеті Дніпропетровського університету побувало чимало маститих істориків з Києва, Москви, Ленінграда та інших наукових і освітніх центрів СРСР. Серед них – академіки І. І. Мінц, Ю. Ю. Кондуфор, М. І. Супруненко, П. Т. Тронько, А. М. Шлепаков, професори В. К. Гусєв, Р. Г. Скринніков, М. Т. Белявський, В. З. Дробіжев, Н. Я. Ейдельман, В. О. Муравйов, О. С. Орлов, Ю. О. Львунін, В. Є. Іллерицький, О. І. Рогов, В. Г. Сарбей, С. В. Кульчицький, Ю. А. Пінчук, В. Ф. Панібудьласка, П. П. Панченко та ін. (Поляков, М. В., гол. ред., 2013, с. 295).

Неабиякого резонансу в ті часи була проведена на базі нашого університету серія потужних наукових форумів, учасниками яких були сотні фахівців-істориків найвищого ґатунку практично з усіх республік колишнього СРСР, – члени союзної і національних академій наук, доктори і кандидати наук. Йдеться, зокрема, про всесоюзні наукові конференції з проблем джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін (1983) та історіографії (1984), ініційовані й організовані М. П. Ковальським і його учнями й колегами. Підготовка і проведення таких акцій завжди були справою честі та гідності всього колективу історичного факультету, а тому вони й проходили на найвищому організаційному й науковому рівні, даючи змогу не тільки досвідченим, а й молодим дослідникам апробувати результати своїх студій у солідному фаховому середовищі, долучатися й шліфувати досвід організації різних заходів подібного спрямування.

Все це в поєднанні з вагомою творчою спадщиною Миколи Павловича (що нараховує понад 500 найменувань друкованої продукції, вклю-

чаючи близько 40 монографій, брошур, навчальних і методичних посібників, 6 підготовлених ним докторів і 28 кандидатів наук, численні редактування книг, збірників наукових праць, підручників, опонування дисертацій тощо) свідчить про започаткування в Дніпропетровському університеті потужної наукової школи з джерелознавства історії України – «школи Ковальського», яка стала широко знаною не тільки на вітчизняних теренах, а і в європейському та світовому історико-науковому просторі. Не можна не погодитися з професором С. І. Світленком, на думку якого джерелознавча школа М. П. Ковальського була, по суті, «єдиною історичною школою в УРСР протягом 1930 – 1980-х рр., яка сформувалася в умовах тотальної русифікації та ідеологізації української науки й культури» (з листа-обґрунтування щодо доцільності встановлення меморіальної дошки вченому). Ця наукова школа поряд з іншими всесвітньо відомими осередками науки нашого ЗВО різних поколінь, засновниками і фундаторами яких були, приміром, академіки О. І. Бродський, В. І. Данилов, О. М. Динник, Д. П. Коновалов, Г. В. Курдюмов, В. М. Ковтуненко, М. П. Корнейчук, В. І. Моссаковський, В. Ф. Прісняков, Д. І. Яворницький та ін., назавжди закарбується в історичній пам'яті університетської громади як символ і натхненний приклад справжнього подвижництва в науці, самовідданого служіння її величності науковій істині.

Насамкінець хотілося б пригадати деякі епізоди з життєвої біохроніки Миколи Павловича у Дніпропетровському університеті початку так званих «лихих» 90-х, які досить виразно віддзеркалюють його людське єство: гуманізм, людяність, порядність. Як відомо, то були дуже нелегкі часи, позначені масованою й болісною руйнацією економіки, соціальної сфери, усталених світоглядних і духовних цінностей та ідеалів, шаленою інфляцією, нечуванним у мирний період падінням добробуту, життєвого рівня людей. Важко було усім, особливо бюджетникам. Адже заробітна плата в умовах повного розвалу фінансової системи, появи замість традиційних рублів ерзацвалюти у вигляді так званих купонів, по суті, втратила своє призначення як основне і найчастіше – єдине джерело їхніх доходів, не забезпечуючи елементарних життєвих потреб.

Цікавий штрих: нерідко на побутовому рівні ми вимірювали реальне наповнення зарплати не тисячами чи мільйонами купоно-папірців (яких, до того ж, подеколи не отримували по кілька місяців), а певною товарною продукцією, що можна на них придбати в кілограмах, літрах, штуках... Майже щоденно спілкуючись тоді з Миколою Павловичем (а наші кабінети були напроти), обговорюючи за ранковим чаюванням і обов'язковою сигаретою останні соціально-економічні та політичні події в країні, регіоні, він часто

резюмував нашу розмову sacramентальною фразою, що стала на факультеті і в університеті своєрідним афоризмом: «*Маразм крепчает...*». Особливо пригнічувало професора, як і багатьох з нас, неможливість придбати для власної бібліотеки нову монографію чи фаховий журнал, поїхати у відрядження, відвідати театр. Натомість бували випадки, коли з колегами чи аспірантами він ділився останнім, підтримуючи їх у скрутних моментах.

А ще пам'ятаю, як під час підготовки до 75-річчя університету (1993) у вузькому колі факультетських однодумців (декан А. Г. Белебрух, завідувач кафедри всесвітньої історії М. Д. Мартинів, автор цих рядків та ін.) виникла ідея порушити перед керівництвом ЗВО, а потім і перед центральною владою клопотання про відзначення заслуг М. П. Ковальського до ювілею однією з державних нагород, попри те, що незадово до цього вчений став заслуженим діячем науки і техніки України (1991). Дізнавшись про нашу ініціативу, він категорично відмовився, заявивши: «Є достойніші. Та й не на часі...».

Й останнє, – про зовсім особисте, про Ковальського-сім'янина. Розумію, що це вельми делікатна тема, за лаштунки якої зазвичай якось не прийнято зазирати. Проте все ж дозволю собі зробити такий відступ, бо власними очима мав змогу спостерігати, з яким пієтетом ставився Микола Павлович до родини, будучи її своєрідним «кам'яним муром», справжнім стрижнем, душею дому. Тим паче після невимовно важкої, непоправної втрати напередодні нового 1973 р. коханої дружини Любові Кирилівни (уродженої Кікець), коли залишився вдівцем (назавжди) з двома донь-

ками – 9-річною Іриною і 10-річною Тетяною. Можна тільки уявити, яких надзусиль (часом жертвних для себе) довелося докласти йому (що-правда, за всебічного сприяння тещі Марії Іванівни), щоб, як кажуть, поставити їх на ноги, вивчити (обидві закінчили наш університет), «вивести в люди»: перша пішла стежиною тата, стала професійним істориком, кандидатом наук (працює доцентом історичного факультету ДНУ), друга – філологом (працювала в музеях Дніпропетровська – історичному ім. Д. І. Яворницького та «Літературне Придніпров'я»). На жаль, у 2003-му внаслідок тяжкої хвороби Таня померла, що обернулося новим кривавим рубцем на батьковому серці, прискоривши, певне, відхід у вічність і його самого (2006). То був час (від 1994 р.), коли Микола Павлович повернувся на свою «малу батьківщину», до мальовничого волинського містечка Острога, де разом з місцевими колегами-подвижниками піднімав з руїн та небуття знамениту середньовічну академію, відроджуючи нетлінні національні традиції вищої класичної освіти в Україні.

Такою в найзагальніших рисах залишилась у моїй пам'яті світла і колоритна постать університетського професора 1960-х – початку 90-х рр. Миколи Павловича Ковальського – вченого-енциклопедиста, патріота, людини винятково чесною, скромною, відповідальною, подекуди навіть сентиментальною, чия життєдайна енергетика завжди надихала на добрі справи всіх, кому пощастило разом з ним осягати таїни професії історика й людської мудрості. А допоки його пам'ятати-муть, він житиме серед нас.

Бібліографічні посилання

Архів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Дніпро. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 7507.

Захарчин, В. В., 2013. Ковальський Микола Павлович. В: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. та ін., гол. ред., 2013. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, т. 13 (Киї – Кок). Доступно: <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7147>

Іваненко, Валентин, 2003. *Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі*. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС.

Ковальський, Н. П., 1977. Анализ советских археографических публикаций документальных источников. В: Ковальский, Н. П., 1977-1979. *Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII века*. Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ, ч. 1. Доступно: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_ystoryy_Ukrayn_XVIpervaia_polovyna_XVII_veka_Chast_1_Analyz_sovetskykh_arkheohrafiy/>.

Ковальський, Н. П., 1978. Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников. В: Ковальский, Н. П., 1977-1979. *Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII века*.

Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ, ч. 2. Доступно:

<http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_y_arkheohrafiya_ystoryy_Ukrayn_XVIpervoi_polovyna_XVII_v_Chast_2_Analyz_dorevoliut/>.

Ковальський, Н. П., 1978. Характеристика публикации источников на иностранных языках. В: Ковальский, Н. П., 1977-1979. *Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII века*. Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ, ч. 3. Доступно: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_ystoryy_Ukrayn_XVIpervoi_polovyn_XVII_veka_Chast_3_Kharakterystyka_publikatsyy_yst/>.

Ковальський, Н. П., 1979. Обзор основных отечественных собраний архивных источников. В: Ковальский, Н. П., 1977-1979. *Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII века*. Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ, ч. 4. Доступно: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_ystoryy_Ukrayn_XVIpervoi_polovyn_XVII_v_Chast_4_Obzor_osnovnykh_otchestvennykh_sobr/>.

Ковальський, Н. П., 1982. *Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII в.: структура источниковой базы*. Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ.

Ковальський, Н. П., Мышук, Ю. А., 1984. Анализ архивных источников по истории Украины XVI – XVII вв. Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ.

Поляков, М. В., гол. ред., 2013. *Усна історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Збірник документів і матеріалів*. Дніпропетровськ: ЛІРА, т. 1.

Поляков, М. В., гол. ред., 2018. Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (1918–2018). Вид. 3-тє доп. і перероб. Дніпро: ЛІРА.

References

Archive of the Oles Honchar Dnipro National University. Dnipro. Fund 1. Inventory 4. File 7507.

Zakharchyn, V. V., 2013. Koval's'kyi Mykola Pavlovych. In: Dzyuba, I. M., Zhukovs'kyi, A. I., Zheleznyak, M. H. etc., eds., 2013. *Entsyklopediya suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]*. Kyiv, vol. 13 (Ky – Kok). Available at: <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7147> (in Ukrainian).

Ivanenko, V., 2003. *Bil' i zvytyaha: XX stolittya v ukraïns'komu vymiri [Pain and victim: The twentieth century in the Ukrainian dimension]*. Dnipropetrovsk: ART-PRES (in Ukrainian).

Koval'skiy, N. P., 1977. Analiz sovetskikh arheograficheskikh publikatsiy dokumental'nykh istochnikov [The analysis of the Soviet archaeographic publications of documentary sources]. In: Koval'skiy, N. P., 1977–1979. *Istochnikovedenie istorii Ukrainy XVI – pervoy poloviny XVII veka [Source study of the history of Ukraine of the 16th and the first half of the 17th century]*. Tutorial. Dnepropetrovsk: DGU, part 1. Available at: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_ystoryy_Ukrayn_XVIpervaia_polo_vyna_XVII_veka_Chast_1_Analyz_sovetskykh_arkheohrafiy/> (in Russian).

Koval'skiy, N. P., 1978a. Analiz dorevolutsionnykh otechestvennykh publikatsiy istochnikov [The analysis of pre-revolutionary domestic publications sources]. In: Koval'skiy, N. P., 1977–1979. *Istochnikovedenie istorii Ukrainy XVI – pervoy poloviny XVII veka [Source study of the history of Ukraine of the 16th and the first half of the 17th century]*. Tutorial. Dnepropetrovsk: DGU, part 2. Available at: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_y_arkheohrafiya_ystoryy_Ukrayn_XVIpervoi_polo_vyna_XVII_v_Chast_2_Analyz_dorevoliut/> (in Russian).

Koval'skiy, N. P., 1978b. Kharakteristika publikatsii istochnikov na inostrannykh yazykakh [The characteristics of publishing sources in foreign languages]. In: Koval'skiy, N. P., 1977–1979. *Istochnikovedenie istorii*

Ukrainy XVI – pervoy poloviny XVII veka [Source study of the history of Ukraine of the 16th and the first half of the 17th century]. Tutorial. Dnepropetrovsk: DGU, part 3. Available at: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_ystoryy_Ukrayn_XVIpervoi_polo_vyn_XVII_veka_Chast_3_Kharakterystyka_publicatsiy_yst/> (in Russian).

Koval'skiy, N. P., 1979. Obzor osnovnykh otechestvennykh sobraniy arkhivnykh istochnikov [The overview of the main domestic collections of archival sources]. In: Koval'skiy, N. P., 1977–1979. *Istochnikovedenie istorii Ukrainy XVI – pervoy poloviny XVII veka [Source study of the history of Ukraine of the 16th and the first half of the 17th century]*. Tutorial. Dnepropetrovsk: DGU, part 4. Available at: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalskyi_Mykola/Ystochnykovedenye_ystoryy_Ukrayn_XVIpervoi_polo_vyn_XVII_v_Chast_4_Obzor_osnovnykh_otchestvennykh_sobr/> (in Russian).

Koval'skiy, N. P., 1982. *Istochniki po sotsial'no-ekonomicheskoy istorii Ukrainy XVI – pervoy poloviny XVII v.: struktura istochnikovoy bazy [Sources on the socio-economic history of Ukraine of the 16th and first half of the 17th centuries: the structure of the source base]*. Tutorial. Dnepropetrovsk: DGU (in Russian).

Koval'skiy, N. P., Mytsyk, Yu. A., 1984. *Analiz arkhivnykh istochnikov po istorii Ukrainy XVI – XVII vv. [Analysis of archival sources on the history of Ukraine of the 16th and 17th centuries]*. Tutorial. Dnepropetrovsk: DGU (in Russian).

Polyakov, M. V., ch. ed., 2013. *Usna istoriya Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara [Oral History of the Oles Honchar Dnipropetrovsk National University]*. Collection of documents and materials. Dnipropetrovsk: LIRA, vol. 1.

Polyakov, M. V., ch. ed., 2018. *Profesory Dniprovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara (1918–2018) [Professors of the Oles Honchar Dniprovsky National University (1918–2018)]*. 3rd ed. Dnipro: LIRA.